

De Kleine Ypelaar

door

Drs. F. A. BREKELMANS

Huize Ypelaar nabij Bavel — sedert 1878 opleidingsinstituut voor priesters in het Bisdom Breda — is alom bekend.¹ De nabijgelegen „Kleine of Nieuwe Ypelaar”, waarin nu al meer dan veertig jaar eveneens priesters, zij het dan reguliere opgeleid worden, geniet eveneens vermaardheid, zelfs buiten de landsgrenzen. Laatstgemeld buitengoed is in de 48e jaargang van *Taxandria* door W. K. M. de Bruijn van Gouderack uitvoerig beschreven.² Het bewuste artikel laat de lezer echter in het onzekere omtrent het ontstaan van dit huis en behandelt slechts de eigenaren vanaf 1797. Uit recent archiefonderzoek is gebleken dat de oorsprong van de „Kleine of Nieuwe Ypelaar” minstens een halve eeuw vroeger is te stellen en dat het goed enige tijd in dezelfde hand is geweest als de „Grote Ypelaar. Hierop moge thans nader worden ingegaan.

Dank zij het feit dat het complex onder meer belast was met een rogpacht van drie veertelen aan het geestelijk kantoor te Breda valt zijn historie in elk geval tot 1728 terug te voeren. Het in dat jaar aangelegd cijnsboek der geestelijke goederen vermeldt als toenmalige eigenaar „de Heer” Christoffel Cluyters. De vorige bezitster was de weduwe van Quirijn Hendrick Kermans. Daarvóór had het huis toebehoord aan de „nakinderen” van Wijnant van Bernaigien.³

Maar er is dan nog geen sprake van een echte buitenplaats. Het cijnsboek spreekt slechts van „een stede en erfenis met het land genaamd den grooten acker, bossen en heivelden. . . . te Ypelaar . . .”. Deze boerderij moet slechts als geldbelegging gediend hebben; een dergelijk object was vroeger lucratiever dan thans.

De tenaamstelling in 1728 op Christoffel, ook wel Christophorus, Cluyters bleek niet geheel juist te zijn, daar deze — een rijke Bredase bierbrouwer — reeds in 1704 tot zijn vaderen verzameld

was.⁴ Christoffel had zes kinderen: Eerst Johanna, die in 1714 „meerderjarige geestelijke dochter” genoemd wordt. Dan Cornelia en vervolgens Catrina, die in dat jaar „geestelijke dochters” te Turnhout heten. Petronella (in 1705 „coopbrouwster”) was eerst gehuwd met Pieter Marcy en later met Dr. Johan de Vroom. De jongste dochter was Maria Cluyters, in 1714 reeds overleden; zij was gehuwd geweest met Hendr. van de Goirbergh. De jongste zoon was Cornelis, onlangs, aldus wordt in 1704 gezegd, buiten Amsterdam in de Beemster overleden.⁵

Het oudst bekende hoofdgeldkohier van Bavel (de „gemaallijst”) dat van 1739 dateert, noemt ter plaatse als inwonsters van de wijk Bavel—Kerkeind de vier hierboven het eerst genoemde dames Cluyters. Zij moeten een soort geestelijke familie-community gevormd hebben, daar drie van hen immers „geestelijke dochter” waren.⁶ Gezien na te melden acte van 1745 lijdt het geen twijfel of zij bewoonden onze „Nieuwe Ypelaar”. De derde dochter, Cornelia, kwam in 1745 te sterven, en het is bij haar overlijden dat voor het eerst van een herenhuis ter plaatse gewag gemaakt wordt. In een acte van taxatie van haar nalatenschap d.d. 9 september 1745 wordt nl. als haar bezit aangegeven: een derde part van: „eerstelyck een *heere*- en boere wooningh, werff, hoff en aanstede groot omtrent een buynder getaxeerd op *f* 900 : 0 : 0”. Verder bezat zij nog een aandeel in een aantal bunders zaailand, weide, beemd en heide en een „broekrecht” in het Bavel's Broek.⁷

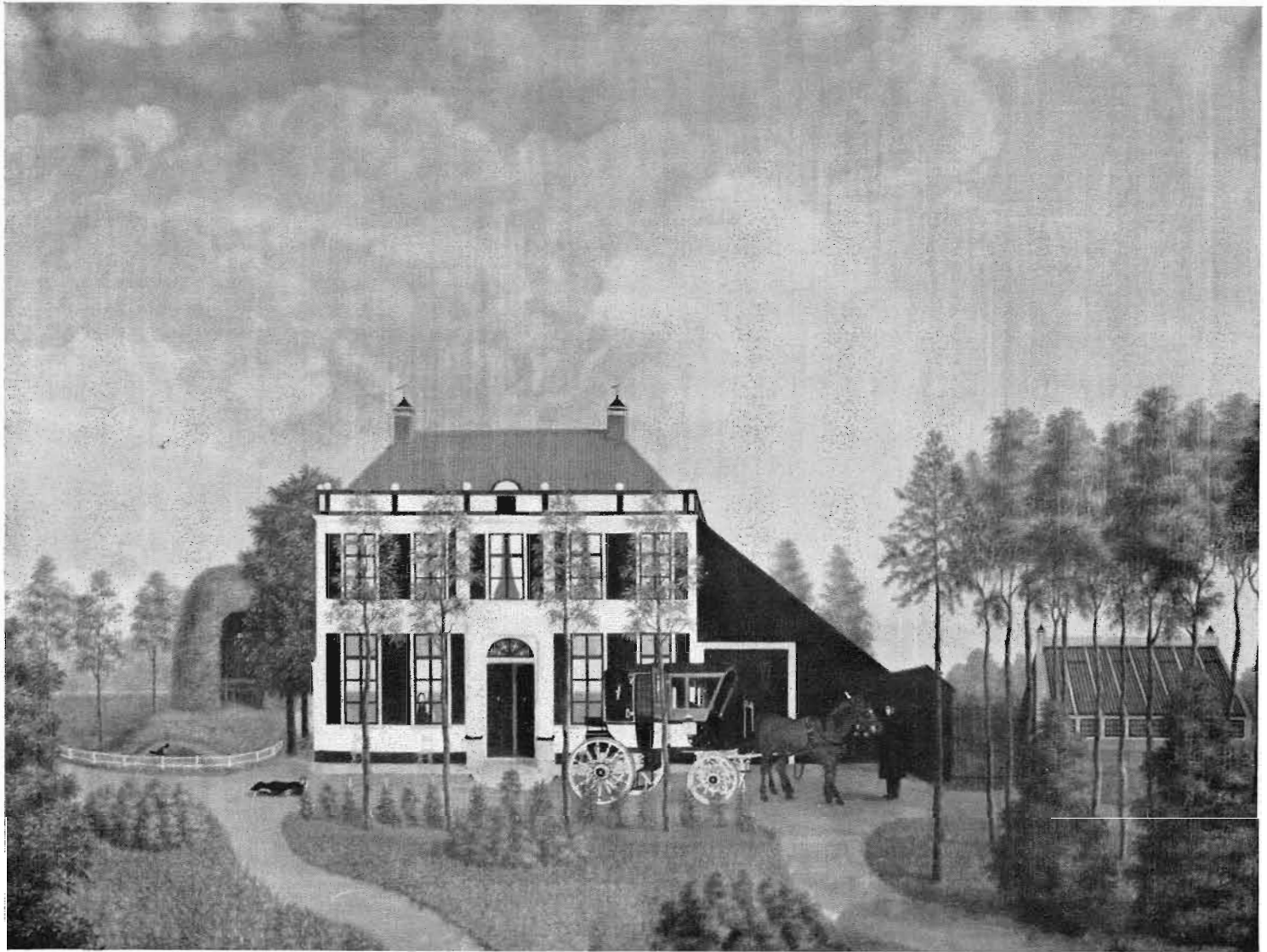
Hier wordt dus gesproken van „*een heere en boere wooningh*”. Mag daaruit worden afgeleid dat er eerst slechts een boerderij bestond en dat hiernaast of hiertegen later een herenhuis gebouwd werd? Zo ja, dan heeft zich hier dezelfde ontwikkeling voorgedaan als bij de naburige buitenplaatsen Weilust, Wolfslaar en Vrederust onder Ginneken en — verder verwijderd — Zoudtland, Heilaar en Bosdal te Princenhage.⁸ Een bepaalde naam scheen de buitenplaats der dames Cluyters in 1745 nog niet te bezitten. Het lot der overige dames Cluyters is voor dit verhaal van geen belang. Wel is te vermelden dat de weduwe Petronella de Vroom-Cluyters in 1748 kwam te overlijden en haar aandeel in het goed aan Petrus

Jacobus de Vroom naliet. Deze moet ook het aandeel van Petronella's overlevende zusters geërfd hebben, want in 1765 verkocht hij — te Brussel woonachtig — het gehele goed aan een boer, die Cornelis Jan Jansen genaamd was en op het Kerkeind te Bavel woonde. In de acte heet het: „een hoeve bestaande in een *heere huysinge*, hovingen, boere woning, schuur en boomgaard. . . . groot 800 roeden, gelegen op het Kerkeind”. De koopsom had *f* 5260,— bedragen.⁹

Bij boedelscheiding kwam het goed in 1777 aan Maria Jan Leyten, na wier dood alles in 1780 voor *f* 5920,— publiek verkocht werd aan Geerard Vlaminckx op Tervoort te Bavel.¹⁰ De grootte van de hoeve inclusief herenhuis wordt nu opgegeven als 776 roeden. Bij de hoeve behoorden thans twee „broekrechten” elk groot 375 roeden in het Bavel's Broek. Na het overlijden van Gerard Vlaminckx en diens echtgenote Petronella Robs vond een boedelscheiding plaats, waarbij haar zoon Cornelis Vlaminckx eigenaar van het gehele goed werd.¹¹

Laatstgenoemde verkocht in 1790 eerst het herenhuis en korte tijd later de boerderij aan Izaak François del Court, „luitenant-colonel bij de armee dezer landen te Breda” voor resp. *f* 1100,— en *f* 4300,—.¹² De waarde was dus wel iets gestegen. Met deze hoge officier schijnt de historie van de Kleine Ypelaar een nieuwe fase in te gaan. Over de figuur van Isaac François del Court is reeds meermalen geschreven, zodat er hier niet verder op in behoeft te worden gegaan. Vermeld zij slechts dat hij in juli 1795 tijdens een avondwandeling van het dorp naar de Ypelaar werd vermoord en dat hij al vanaf 1782 eigenaar was van het kasteel De Ypelaar.¹³ Dat hij zeer vermogend moet geweest zijn valt nog af te leiden uit het feit dat hij een jaar later — in 1791 — ook nog het uitgestrekte landgoed Wolfslaar onder Overakker te Ginneken aangekocht heeft.¹⁴

De gissing is niet verwerpelijk dat eerst Del Court van de Nieuwe Ypelaar een echte buitenplaats heeft gemaakt. De bouw van het landhuis is dan tussen 1790—1795 te stellen, hetgeen overeenkomt met de straks te bespreken bouwstijl. Als Del Court's

Afb. 5. Voorgevel van de Kleine Ypelaar te Bavel in 1840/41.
Jaarboek De Oranjeboom 14 (1961)

Afb. 6. Zijgevel met remise van de Kleine Ypelaar te Bavel in 1840/41.
Jaarboek De Oranjeboom 14 (1961)

weduwe het huis in 1797 aan de kapitein Willem Erich verkoopt, wordt niet meer gesproken van een heren- en boerehuizinge maar van „eene heere huysinge bestaande in twee beneeden en vier bovenkaemers, keuken, stal en koetshuys, hof en erve. . . . *thans genaamt den Kleynen Ypelaar*”.¹⁵

Dit getal kamers, de keuken, stal en koetshuis zijn tevoren nimmer genoemd. Is de veronderstelling dan lichtvaardig dat Del Court alles zal hebben gebouwd en dat hij er ook de naam aan heeft gegeven, die thans opduikt: „De Kleine Ypelaar”? Welke naam lag er immers meer voor de hand voor iemand die reeds eigenaar van de „Grote” Ypelaar was?

De verdere lotgevallen van het buitengoed kan men in meer- genoemd artikel van de heer De Bruijn lezen. Wel zij nog gememo- reerd dat de 18e-eeuwse buitenplaats in 1866 door een geheel nieuw, meer naar het oosten gelegen gebouw werd vervangen; dit vormt nu nog het hoofdedeelte van het klooster der paters van de Heilige Harten.¹⁶

Wij zouden over het uiterlijk van de vroegere Kleine Ypelaar niet voldoende ingelicht zijn, als niet Dr. J. W. de Bruijn zijn bezit in 1840/41 door H. Weingartner te Oosterhout had laten schilderen. Deze kunstenaar vervaardigde vier doeken in olieverf, waarvan er twee bij het artikel van de heer De Bruijn gereproduceerd zijn.¹⁷ Zij geven een T-vormig gebouw weer in een stijl die het midden houdt tussen Lodewijk XVI en het classicisme, maar die wellicht juister als een „timmermansstijl” te qualificeren valt. Het is gelegen in een fraai park.

Het eerste doek laat de Kleine Ypelaar zien vanuit het oosten. Op de voorgrond ligt een vijver, waarvoor een tweetal pauwen staan te pronken. Links bevindt zich de achterzijde van het huis, dat ter linkerzijde een aanbouw heeft. Op het dak van die aanbouw staat een klokkestoeltje met klokje. Op de achtergrond rechts bevindt zich een tuinmanswoning met stal. Het woonhuis zelf lijkt — naar de gewoonte van die tijd — bepleisterd te zijn.

Het tweede doek geeft het buitengoed vanuit het zuiden. Men kijkt links op de voorgevel, die een ingang met Ionische zuilen

bezit. Aan elke kant bevinden zich twee ramen. De eerste étage bezit vijf vensters. De dakgoot is van een opstaande lijst voorzien. Tegen het huis is een remise gebouwd en daarnaast ligt een grote pauwenkooi. Vóór die kooi staat een jongen met twee koeien. Links vóór het huis is een heuvel gelegen, waarvan de huidige bewoners nog steeds de plaats kunnen aanwijzen.

Van de twee tot dusver niet gereproduceerde doeken vertoont het ene de voorgevel van het huis, waarvoor een rijtuig met koetsier staat. Rechts ervan (voorbij remise en pauwenkooi), ligt een orangerie. Op het dak van het huis staan twee schoorstenen met kap. Links erachter is een zeer groot prieel te zien, dat gelijk is op een hooimijt. Daarvóór bevindt zich een vijver, die ook zichtbaar is op het eerst beschreven doek.

Het vierde doek geeft de rechter zijgevel met remise en pauwenkooi en een deel van de achterzijde. Ook de achteringang is door Ionische zuilen geflankeerd. Achter het huis is weer een vijver te zien, waarbij een man met zwarte pet, die op een vlondertje iets wast in een mandje. Het schilderij toont veel fraaie bomen en ook jonge aanplant. De lezende heer links bij de pauwenkooi moet wel de eigenaar zijn.

Beide laatstgenoemde doeken, die hierbij gereproduceerd worden, zijn te kenschetsen als „peinture naïve”. Op charmante wijze zijn allerlei détails afgebeeld. Minutieus heeft de kunstenaar het huis en alles wat erbij hoorde vereeuwigd. Zoals gezegd was deze kunstenaar H. Weingartner te Oosterhout.¹⁸

AANTEKENINGEN.

¹ Men zie hiervoor: J. B. Krüger, Kerkelijke geschiedenis van het Bisdom van Breda III (1875), 57; G. C. A. Juten, De Ypelaar, in *Taxandria* XLVIII (1941), 52, 106, 165; Ypelaar oud en nieuw (Gedenkboek 1950), 54; J. Craandijk, *Nieuwe wandelingen door Nederland* (Haarlem 1888), 268.

² 1941, p. 232 en 270; inzonderheid ook p. 287—290.

³ Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Archief Nassause Domeinraad na 1581, Inv. Hingman 1918 (jaren 1728—1754), fol. 30 e.v. („in antiquo” fol. 127v, 258, 335v); latere eigenaren in 1919 (jaren 1755—1769), fol. 40v; 1920 (jaren 1770—1818), fol. 45v. Behalve met genoemde rogpacht was het goed belast met *f* 9-18-0 aan de Grote Kerk te Breda en met *f* 4.— 's jaars aan het Bisdom Antwerpen.

- ⁴ Gemeente-archief Breda (G.A.B.), Rekening Grote Kerk 1704, fol. 69v. Cluyters stierf op 14 februari en werd op 18 februari begraven.
- ⁵ G.A.B., R. Breda 571, fol. 108v. Petronella Cluyters was 2 april 1676 in de Nieuwstraat te Breda gedoopt. Haar man Johan de Voom was doctor in de medicijnen en geboortig van Roosendaal. Zij deden ondertrouw voor schepenen van Breda op 29 jan. 1706. Zie voor de inventaris van zijn geabandonneerde boedel G.A.B., Stadsarchief, Inv. Hingman 533 sub 13 (1714). Petronella Cluyters woonde toen nog in de brouwerij „De Twee Hoefijzers” in de Ginnekenstraat. Met „geestelijke dochter zal bedoeld zijn dat deze dames behoorden tot de Congregatie der Geestelijke Dochters van de Derde Regel Sancti Francisci te Turnhout. Zie daarover het zeer lezenswaardig artikel van L. Ceyssens o.f.m. in Taxandria (Turnhout), Nieuwe Reeks IV (1932) p. 10—38. De verwijzing naar deze studie dank ik aan ons redactielid Mgr. Dr. J. L. M. de Lepper te Nieuw-Ginneken. Zij zijn identiek aan de zgn. kloppjes, devotarissen of „kwezels”. Ook te Princeshage komen dergelijke vrouwen in de 18e eeuw voor (cfr. b.v. G.A.B., R Princeshage 96, passim). Soms schenen zij zich te belasten met (godsdienst)onderwijs aan kleine kinderen.
- ⁶ G.A.B., Archief van Ginneken en Bavel no. 182.
- ⁷ G.A.B., R Ginneken 175, fol. 120. Cornelia Cluyters stierf op 17 aug. 1745. De „quesel” Johanna Cluyters zou 15 febr. 1747 sterven, haar zuster Catrina op 11 aug. 1754; deze laatste werd te Hoogstraten begraven. Zie bijlagen kerkrekening Bavel 1745—1754 in G.A. Nieuw-Ginneken, Ged. archieven no. 8. — Deken J. Lauwerys te Hoogstraten was zo vriendelijk in het gemeente-archief aldaar een onderzoek in te stellen naar het begraven van genoemde Catrina Cluyters, echter zonder resultaat. Vermoedelijk is zij ter aarde besteld op het kerkhof der Zusters Klarissen en Karmelitessen, alwaar in de 18e eeuw wel meer personen uit Breda begraven werden.
- ⁸ Vgl. dit Jaarboek XIII (1960), 121—122 en de aldaar aangehaalde bronnen en literatuur.
- ⁹ G.A.B. R Ginneken 95, fol. 174. Vestbrief d.d. 8 jan. 1766. De bijlagen der kerkrekening van Bavel vermelden dat „Juffrouw de Vroom” op 23 nov. 1747 overleed. Cfr. noot 7.
- ¹⁰ G.A.B. R Ginneken 97, fol. 215v—216. Vestbrief d.d. 29 mei 1780.
- ¹¹ G.A.B. R. Ginneken 99, fol 48v. Boedelscheiding d.d. 17 feb. 1789.
- ¹² G.A.B. R Ginneken 99, fol. 103 (vestbrief herenhuis d.d. 5 maart 1790) en 106 (vestbrief boerderij d.d. 9 maart 1790). De boerderij is in 1845 door de weduwe De Bruijn aangekocht. Zij brandde af in 1944.
- ¹³ Taxandria XLVIII (1941), 171; Ypelaar oud en nieuw, 15.
- ¹⁴ G.A.B. R Ginneken 99, fol. 174v.
- ¹⁵ G.A.B. R Ginneken 227 (ongefolieerd) en 101 fol. 164v (vestbrief d.d. 4 febr. 1797).
- ¹⁶ De hierna te vermelden Ionische zuilen zijn bij de bouw van het nieuwe huis in 1866 verwerkt in het daarnaast gelegen koetshuis en orangerie.
- ¹⁷ T.o. pag. 232 en 240. Voor alle doeken zijn de afmetingen 70 x 90 cm. De grondvorm der gebouwen op de schilderijen wijkt af van de plattegrond zoals die voorkomt op het kadastrale minuutplan (ca. 1824). Hieruit volgt dat tussen dat jaar en 1840 ingrijpende veranderingen en zelfs nieuwbouw moeten hebben plaatsgevonden.
- ¹⁸ Deze Henricus Weingartner is in de literatuur over Nederlandse schilderkunst onbekend. Ook in de cartotheek van het Rijksbureau voor Kunst-historische Documentatie komt hij niet voor. Het is slechts gelukt te achter-

halen dat hij rond 1799 te 's-Hertogenbosch als zoon van de (huis)schilder Josephus Weingartner werd geboren. In 1822 huwde hij in Oosterhout met Gualthera Desemond. Hij stierf 10 december 1858 in Terheijden. Van hem zijn drie zoons bekend, waarvan een candidaat-notaris was en op 25-jarige leeftijd stierf. De tweede was steendrukker. De derde zoon Barend werd fotograaf en tekenleraar en opende in 1869 een tekenschool in Oosterhout. Ik dank deze mededelingen aan de vriendelijke welwillendheid van de heer J. H. van Mosselveld, streekarchivaris in de Kring Oosterhout. Ik moge tot slot mijn oprechte dank betuigen aan de eigenaar der schilderijen, de heer W. K. M. de Bruijn van Gouderack te Dordrecht, die zo vriendelijk was twee doeken op mijn verzoek te laten fotograferen. De foto's zijn gemaakt door J. L. Du Parant te Dordrecht.